

Ik verzoek u in mijn naam de Kamers op de hoogte te brengen van mijn aftreden.

Met de hoge en bijzondere achting van uw toegenegen vorst
Leopold

Op de keerzijde van deze ontslagbrief schreef hij nog een bedenking. Er zat een streep bitterheid in zijn woorden:

Men gaat de Kamer en de Senaat democratiseren. Men moet ook de Monarchie democratiseren, haar de mogelijkheid geven om wanneer ze daar de behoefte toe voelt een rechtstreeks advies te verkrijgen, steun [...] bij het veranderende kiezerskorps.²⁷⁸

Blufpoker was Leopold goed toevertrouwd. Of was er in dit geval helemaal geen sprake van bluf? Het zou kunnen. Want uit de getuigenis van zijn latere vriendin Blanche Delacroix (zie hoofdstuk 34) blijkt dat hij ook in intieme kring de troonsafstand te berde heeft gebracht. Tegen Blanche heeft hij in de laatste jaren van zijn leven bij herhaling gezegd dat hij spoedig de kroon zou afstaan aan zijn neef Albert. Hij zou dan België voorgoed verlaten en in Frankrijk gaan wonen. 'Dat was zijn ultieme doel en hij heeft het mij herhaaldelijk op het hart gedrukt', aldus Blanche, barones de Vaughan.²⁷⁹ In elk geval gaven parlement en regering geen krimp. De koning bleef waar hij was. Op zijn troon. Die van België en zeker die van Congo-Vrijstaat. Want daar was weer werk aan de winkel.

De strijd tegen de slavenhandel

Het slimme onderhandelingswerk op de anti-slavernijconferentie van Brussel had Leopold al ontslagen van twee van de drie beloftes die hij eerder in Berlijn had gedaan: geen douanerechten en vrijhandel. Maar de derde belofte zou hij gestand doen. De koning nam doortastende maatregelen om de strijd tegen de slavenhandel daadwerkelijk aan te vatten. Natuurlijk kon hij geen beroep doen op het Belgische leger. Dat was ook niet nodig. Hij had intussen al zijn eigen strijdmacht in de Vrijstaat op poten gezet. Zonder leger was natievorming hier ondenkbaar. Naar schatting vierhonderd etnische groepen bevolkten het Congogebed. Ze stonden elkaar soms naar het leven. Om hier een moderne staat op te richten was centraal gezag onontbeerlijk, en om dat centraal gezag mogelijk te maken had men een militaire macht nodig: de Force Publique. Anders riskeerde de EIC het om binnen de kortste keren te exploderen, onder de druk van chaos en geweld van tribale conflicten en vooral de gewapende milities van de slavenhandelaars. In opdracht van de koning had Camille-Aimé Coquilhat in 1885 een aanvang gemaakt met de oprichting van dit Congolese legertje. De Force Publique was bedoeld om de territoriale soevereiniteit van de kolonie te verzekeren en de veiligheid van de blanke koloniale te waarborgen. Aanvankelijk werden uitsluitend niet-Congolese zwarten gerekruteerd. Zwarte huurlingen uit Zanzibar, Nigeria en Sierra Leone. Inlanders vertrouwde men niet helemaal, zeker niet als ze zouden moeten optreden tegen stamgenoten. Het officierenkorps bleef uitsluitend

toegankelijk voor blanken. Een tiental jaar later was de behoefte aan mankracht zo groot dat ook inlanders werden aangeworven. Dat was linke soep. Er werd over gewaakt dat elk legeronderdeel ten hoogste voor een vijfde zou bestaan uit inlanders met dezelfde etnische achtergrond. Door deze maatregel kon de Force Publique overal in Congo worden ingezet. Dat was geen vreemdsoortige maatregel. De Nederlanders zetten in Java Ambonezen in voor de ordehandhaving, de Britten gebruikten christelijke militieën in boeddhistische gebieden in Birma enzovoort. Coquilhat rekruteerde vaak Bangalakrijgers. Hij leerde hun taal, bestudeerde hun gewoonten en gebruiken, en eiste van zijn Belgische medewerkers hetzelfde. Dat maakte van de Bangala niet alleen gedisciplineerde soldaten, maar ook Congolese burgers. De echte architect van de Force Publique werd majoor Léon Roget, die goed begreep dat hij zijn soldaten eerst en vooral uit hun tribale denken moest halen. Hij wilde hun een nationaliteitsgevoel bijbrengen. Helaas zou blijken dat de Coquilhats en Rogets dungezaaid waren en velen niet in staat waren hun voorbeeld te volgen. Vaak werden de contingents aangevuld met bevrijde slaven. De Force Publique was zo essentieel voor de cohesie van de prille staat dat Leopold er in de eerste jaren de helft van het staatsbudget aan besteedde. Hij voorzag hen van moderne geweren, miljoenen kogels, 145 kanonnen en houwitzers en 20 machinegeweren. Jaar na jaar groeide de Force Publique aan. In 1889 telde ze 1500 soldaten, rond 1904 al 17.000. Ze werden geleid door meestal Belgische officieren. Die waren 'gedetacheerd' door de Belgische krijgsmacht naar het Militair Geografisch instituut, betaald door de Belgische staat maar dus werkend voor de EIC. Onder hen bevonden zich avonturiers en gewetenloze carrièremakers, maar ook eervolle officieren. Tussen alle hedendaagse kritiek door mogen misschien ook de opofferingen van deze laatste categorie aan bod komen. Getuige de brief van Van Eetvelde aan premier Beernaert op 17 oktober 1892: 'Eer aan de Belgische officieren en hun belangeloze inzet! Ze hebben alles opgeofferd, hun gezondheid, hun comfort en vaak hun bestaan en zij zijn meer dan wie ook de echte stichters van de Congo-Vrijstaat)

zonder hen zou het land zich nooit met een dergelijke snelheid hebben ontwikkeld en alle voorspellingen doen verbleken; zonder hen zal de staat morgen ophouden te bestaan.²⁸⁰

Edmond van Eetvelde (1852-1925), een prominent medewerker van Leopold II in Congo-Vrijstaat.

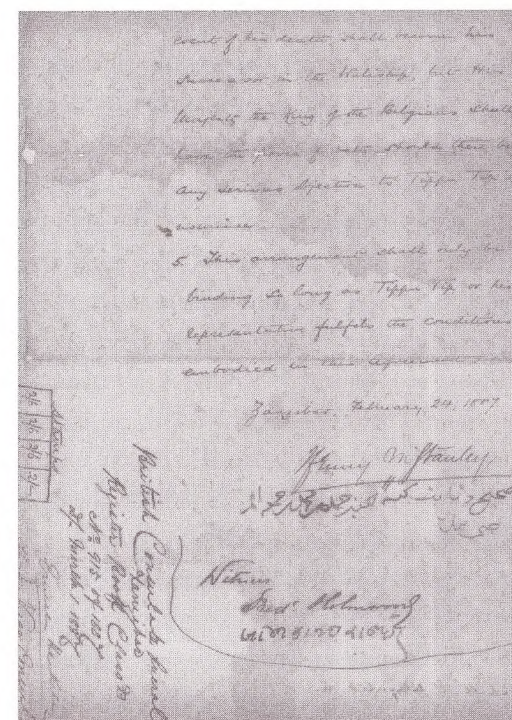
(Geen fotograaf bekend, 1900, uit: Léopold II et le Congo, J. Boillot-Robert)

Los van het propagandistisch karakter van Van Eetveldes woordkeuze, leverde hij hiermee wel een indirect bewijs dat de Belgische regering tersluiks meewerkte aan de realisatie van Leopolds droom. Niets heeft haar ertoe verplicht om de detachering van Belgische officieren mogelijk te maken. Toch deed ze het. Geen leger was daardoor slagkrachtiger in Midden-Afrika dan dat van Leopold. Dat was geen overbodige luxe. Nog steeds konden de wankel internationale verhoudingen de Vrijstaat op ramkoers brengen met een van de grote mogendheden. Maar nog veel directer was de bedreiging die uitging van de Arabische slavenhandelaars. Die beschikten over talrijke militieën. Hun plundertochten naar slaven en ivoor voerden hen steeds vaker tot diep in Congo-Vrijstaat. Ze ondermijnden daardoor het legitieme gezag en stalen Leopolds economische 'assets': ivoor en mensen. Maar er was twijfel over of de Force Publique al sterk genoeg

stond om de 'Arabieren' te verslaan. Daarom gaf Leopold opdracht om de invallen te beteugelen én tegelijk de vrede te bewaren. Dat was iets heel anders dan de slavendrijvers uit te roeien, zoals Leopold in de Conferentie van Brussel beloofd had. Een zoveelste loze belofte. Want de Congosoeverein beseftte maar al te goed dat het hem aan middelen ontbrak. Hij moest heel omzichtig te werk gaan. Ongemakkelijke compromissen hoorden daarbij. Hij zag zich zelfs gedwongen om een modus vivendi met de Arabische macht aan te gaan. Op hetzelfde ogenblik waarop de Conferentie van Brussel plaatsvond en kardinaal Lavigerie zijn morele kruistocht voerde, onderhield Leopold dus betrekkingen met verschillende slavernijkopstukken. Met name met de beruchte Tippo Tip en diens zoon hoopte hij te kunnen samenwerken. Ze waren machtig en bovendien wilde hij hun ivoor. Sterker nog, de Congolese Arabieren en hun sluwe chef Tippo Tip bezorgden herhaaldelijk nieuwe rekruten aan de Force Publique. Dat het hierbij om slaven ging, kon Leopold misschien wel hebben geweten. Een 'koehandel' werd opgezet. Namens Leopold onder tekende Stanley in februari 1887 een akkoord met Tippo Tip. Het was opzienbarend. Leopold stelde de slavenhandelaar namelijk aan tot 'Vali' oftewel gouverneur van de provincie Stanleyfalls. De tekst stipuleerde letterlijk dat Tippo Tip intussen zijn 'legitimate private trade' mocht voortzetten, overal waar hij maar wilde. Het contract werd ondertekend in westers en Arabisch handschrift en geregistreerd op het Britse consulaat in Zanzibar. Tippo Tip kon zich in de handen wrijven. 'Ik onderhield uitstekende relaties met alle Belgen en met alle handelsmaatschappijen, en iedereen bejegende me met veel respect. Ze luisterden naar me en volgden mijn instructies, en mijn zijds deed ik mijn best om aan hun wensen te voldoen, zodat we het uitstekend met elkaar konden vinden', schreef Tippo Tip later.¹⁰

Terwijl in Brussel de antislavernijconferentie op haar einde liep, richtte Leopold zich in uiterst vriendschappelijke bewoordingen tot de meester-slavenhandelaar. Hij bevestigde zijn vertrouwen in de man die hij tutoyeerde, en nodigde hem uit voor een bezoek aan België:

Het contract dat Stanley sloot namens Leopold met slavenhandelaar Tippu Tip.
(Met dank aan Patrick Maselis)

'Je hoeft je niet de minste zorgen te maken, want je zult in België kunnen genieten van alle voordelen waarmee ik je zal overladden. Kies je vervanger met zorg uit en stel hem alleen met mijn goedkeuring aan. Tot dan blijf jij, mijn trouwe Vali, op je post. Moge God je leiden en je steunen bij de opdrachten die ik je toevertrouw in het belang van mijn onderdanen. Ik wens dat al je taken al zijn uitgevoerd, zodat ik je bij je komst naar België zou kunnen bewijzen dat ik een ware vriend ben voor mijn trouwe Vali, en ik bid God dat hij je moge beschermen. Leopold.²⁸² Toch zou het verkeerd zijn uit Leopolds woorden af te leiden dat al die vriendschappelijkheid

hem uit het hart was gegrepen. Ze drukte vooral de krachtsverhoudingen van dat ogenblik uit, en de afhankelijkheid van Leopold ten opzichte van een dwingeland die hij eigenlijk uit de weg wilde ruimen.²⁸³ Tippo Tip had een slavenstaat gecreëerd die vier keer zo groot was als België, met een leger dat de krachten van de Force Publique voorlopig te boven ging. Op het ogenblik dat Leopold de opdracht gaf om daadwerkelijk de campagne tegen de slavenhandelaars aan te vatten, beschikten die over naar schatting 100.000 manschappen. Slecht bewapend weliswaar, maar talrijk. De Force Publique telde 3186 getrainde soldaten, bijgestaan door 120 Europese officieren en een goede 5000 hulptroepen, die nauwelijks gevormd waren en onbetrouwbaar waren. Ook zou Tippo Tip hand-en-spandiensten kunnen leveren bij de organisatie van een expeditie naar het Nijlgebied, een van de vele leopoldiaanse dromen. Zijn dubbelzinnigheid leidde tot paradoxale beslissingen. Tegen het advies van Van Eetvelde in keurde Leopold tot tweemaal toe wapenleveringen aan Tippo Tip goed. Van Eetvelde waarschuwde: 'Het is met de grootste bezorgdheid dat ik de staat [Congo-Vrijstaat] aan de Arabieren wapens zie leveren die dienen voor de ruilhandel en die vroeg of laat tegen ons gebruikt zullen worden. Als dit uitlekt, krijgen we iedereen over ons heen en zal men ons ervan beschuldigen de wapenhandel te monopoliseren en tegelijk onze ivoorvoorraden te vergroten.'²⁸⁴ Leopold luistende niet. Daarmee overtrad hij zijn eigen wetgeving, die wapenhandel in de Vrijstaat verbood. Tegelijkertijd gaf hij wel zijn Force Publique opdracht om in de buurt van de slavernijterritoria 'acte de présence' te geven en zo het gezag van de Congostaat te verstevigen. In elk geval moest dat op vreedzame wijze gebeuren. Wat voor spel speelde de koning der Belgen en soeverein van de Congostaat hier? Dat het uiteindelijk toch tot een oorlog tegen de slavernij kwam, was minder een gevolg van politieke wil dan van de onvoorspelbare loop van de geschiedenis. Een eerste militaire expeditie onder leiding van Edward Hinck vertrok in het voorjaar van 1890 uit Antwerpen om een post te stichten op de Lomami. Dat was pal tegenover het gebied waar de slavenhandelaars de baas waren. Kapitein Alphonse Jacques

leidde een tweede expeditie aan het Tanganyikameer. In principe was het niet de bedoeling van Brussel om de Afro-Arabieren aan te vallen, maar dat er twee gewapende strijdmachten in elkaars buurt werden gebracht, was natuurlijk vragen om moeilijkheden. Kapitein Jacques was de eerste die in een gewapend treffen verzeilde. Al gauw kwam het tot een escalatie. Voordat iemand het beseftte, voerden de Congo-Vrijstaat en de slavenchefs oorlog met elkaar. Een oorlog die Leopold beloofd had, maar niet gepland had en buiten zijn wil om toch startte. Meteen veranderde hij het geweer van schouder. Leopold besloot niet alleen het ivoor in Congo te beschermen, maar de Arabieren ook gewapenderhand hun eigen ivoorhandel afhandig te maken. Een andere mogelijkheid was er niet. Bij gebrek aan financiële steun van de grootmachten had hij het ivoor nodig om de strijd tegen de slavenhandel te bekostigen. De militaire expedities kregen dus de opdracht het ivoor van de Arabische karavanen in beslag te nemen en de Arabische tussenhandel uit te schakelen. Van rubber had men het ware economische belang nog niet echt begrepen. Ivoor daarentegen was zeer gewild. Het werd verwerkt in messen, biljartballen, kammen en spelden, pianotoetsen, kruisbeelden en sculpturen. Zelfs valse tanden werden ervan vervaardigd. Een slagtang kon honderden kunstgebitten opleveren of duizenden pianotoetsen. Duizenden olifanten werden ervoor gedood, door mensen van allerlei slag, afkomst en nationaliteit.

Regelmatig kwam het nu tussen de Afro-Arabieren en de Force Publique tot grootschalige veldslagen, nog vaker tot guerrilla-achtige schermutselingen in de jungle. De krijgsverrichtingen speelden zich vooral af in Katanga, Oost-Congo en Zuid-Soedan. Vooral in het noordoosten hadden Leopolds troepen het knap lastig. In 1892 stak majoor Francis Dhanis de Lomami over om een totale oorlog te voeren tegen de handelaars in de streek van Maniema. De strijdmacht waarmee Dhanis de veldtocht aanvatte, was even aanzienlijk als onbetrouwbaar. De meeste van zijn zwarte soldaten waren gedwongen om dienst te nemen. Omdat er zo weinig inlanders spontaan soldaat

werden, verplichtte de Vrijstaat alle dorpschoufden en missieposten om per 25 hutten één jongeman naar de Force Publique te sturen. Meestal stuurden de schoufden niet hun beste jongens, maar vooral de vlegels en de belhamels van het dorp. Wat dus betekende dat de Force Publique werd opgezadeld met niet al te snuggere, vaak rebelse en moeilijk te disciplineren elementen. Aan het schouf van deze troepen ging een onverschrokken Dhanis in 1892 de Swahili-sprekende moslims in Oost-Congo te lijf. Of dat gebeurde met de formele instemming van de EIC-regering in Brussel, was verre van klaar. Daar begon men zijn greep op de gebeurtenissen te verliezen. Algauw werden de krigsverrichtingen getekend door gruwelen die de Europeanen met stomheid sloegen. Onder de Belgische officieren bevond zich een man wie de marteldood wachtte, onderluitenant Henri De Bruyne uit Blankenberge. Geschokt door wat hij zag schreef hij naar huis: 'Hier hoort men over niets anders spreken dan ivoor en slaven. Ik heb u nog niet verteld wat de prijs is van een slaaf: voor een robuuste man of vrouw betaalt men ongeveer 20 frank (de prijs van een biggetje in Blankenberge dus!); voor een jongen of meisje tussen de tien en vijftien geven ze 12 tot 15 frank. Zijn ze jonger dan kosten ze 9 à 12 frank (de prijs van een ordinair paar schoenen!) Die reizende handelaars sleuren menselijke wezens achter zich aan om hen te verkopen zoals de hondenmarchands in Europa het doen!' ²⁸⁵ Op diezelfde dag schreef luitenant Joseph Lippens, een Brusselaar, diep in vijandig gebied een roep om hulp naar zijn overste in Stanleyville, 'Kassongo, 10 augustus 1892. Haast u toch ik smeeft u, haast u! Ik ben er bijna aan en vrees dat ik het niet lang meer volhoud. Ik durf je bijna niet "au revoir" te zeggen, maar wie weet? Zolang er leven is... Maar de ziekte die ik heb, vergeeft zelden. Haast u. Ik omhels u broederlijk. Lippens.' ²⁸⁶ Aan beide zijden werden gevangenen dood-gemarteld en opgegeten. Kannibalisme was in de Force Publique verboden en kon tot de doodstraf leiden. Maar het gebeurde toch. Na de slag bij Chigé op de Lomami sloeg commandant Michaux zijn tenten op in de buurt van een bevriend stamshouf, Ngongo Lutete. 's Avonds bracht Michaux samen met soldaat Prégaldien, pas

aangekomen uit België, een beleefdheidsbezoek aan Ngono. De geur van geroosterd vlees sloeg hen tegemoet. Plots wees een verbijsterde Prégaldien naar een volledige mensendij die op een houtvuur geroosterd werd. Hij kokhalsde. Michaux beval hem om zich te vermennen en geen meer kik te geven. Ze moesten veinzen niets te zien om niet te moeten optreden. Dat was gevaarlijk en onuitvoerbaar, en het zou hun een bondgenoot en misschien hun eigen leven kosten. 'Als de oorlog tegen de Arabieren beëindigd is, zullen we aan die zaken een eind maken', aldus Michaux. Wat niet het geval zou zijn. Lang na de oorlog, in 1898, meldde Dhanis in een persoonlijk schrijven aan de gouverneur-generaal dat de zwarte soldaten zich nog steeds weerzinwekkend gedroegen. Op één dag hadden ze zes mensen aan bomen gebonden en hen geroosterd om hen vervolgens tot op het bot te verorberen. ²⁸⁷ Ze walgden ervan, maar in de praktijk slaagden de Belgische officieren er zelden in om hun inheemse soldaten het eten van mensen te verbieden. Twee van hen zouden zelf in bijzonder gruwelijke omstandigheden de marteldood sterven toen ze gevat werden door de vijand. Het waren luitenant Lippens en sergeant De Bruyne. Deze laatste had zich opgeofferd om de gevangen en gemartelde Lippens te bevrijden, wat mislukt was.

Intussen had Dhanis wel enkele beslissende veldslagen geleverd en de Arabische strijdkrachten drieduizend verliezen toegebracht. Hij vernietigde Nyangwe en Kasongo. Dat waren de twee belangrijkste handelscentra van de slavenhandelaars. Dhanis' overwinning bracht hen een zware slag toe. Ondertussen kreeg Dhanis op 3 maart twee brieven met tegenstrijdige instructies. De eerste brief was afkomstig van gouverneur-generaal Wahis. Die herinnerde hem aan de koninklijke instructie om de slavenhandelaars met rust te laten. De andere brief was afkomstig van staatsinspecteur Édouard Fivé, die zichzelf de titel 'leider van de militaire operaties tegen de Arabieren' had gegeven. Dhanis besloot om de brief met de instructie van Wahis – en dus Leopold – naast zich neer te leggen. Hij zette de strijd voort. Een goede beslissing. In 1894 was het afgelopen. Een handvol Arabische

aanvoerders werden opgehangen, alsook de Engelse wapenhandelaar Charles Stokes, die aan de troepen van slavenhandelaar Rumaliza moderne wapens had geleverd. Dat was een flater, begaan door de regionaal commandant van de Force Publique, Hubert Lothaire. De rudimentaire en zelfs onwettige wijze waarop Stokes werd berecht, leidde tot een internationale rel met Londen. De affaire-Stokes mobiliseerde de Britse publieke opinie tegen de Congo-Vrijstaat. Het was het begin van een uitgesproken Britse vijandigheid tegen Leopold. Ze zou hem nog zuur opbreken.

Maar de strijd tegen de slavenhandelaars had Leopold gewonnen. Hij had de slavernij een zware slag toegebracht. De Brits-Canadese legerarts Hinde schreef: 'Als de Arabische invallen succesvol waren geweest, dan zou de EIC in deze gebieden zeer waarschijnlijk vervangen zijn door een islamitisch rijk naar analogie met het kalifaat van Soedan. Maar de omstandigheden waren niet gunstig voor hen in hun poging om de invloed van de blanke man in Midden-Afrika uit te wissen, hebben ze hun eigen val bespoedigd en een macht vernietigd die weliswaar niet op de landkaart voorkwam, maar in werkelijkheid een rivaal voor de Congo-Vrijstaat zou zijn geworden.'¹⁰ De inheemse bevolking werd bevrijd van de slavernij. Velen van deze zogenaamde *libérés* werden gedwongen ingelijfd in de Force Publique of verplicht tewerkgesteld aan de spoorlijn tussen Matadi en Léopoldville. De conclusie van de gebeurtenissen was dat de Onafhankelijke Congostaat nu het gebied tussen de monding van de Congostrroom en de Grote Meren beheerste. Een zege dus. Maar ze had weer grote geldsommen gekost. De schatkist van de Vrijstaat was nu niet alleen lek, ze was een bodemloos vat geworden. Leopold moest het onmogelijke doen: geld toveren. Een opgave waar hij niet voor terugschreef.

De creatieve boekhouder

Leopold draaide elke frank twee keer om voor hij hem uitgaf. Van bezuinigen wist hij alles af. Maar hij wist ook hoe hij geld moest verdienen. In de eerste twintig jaar van zijn bewind had hij een duidelijke voorkeur voor risicoloze beleggingen met een zo hoog mogelijke opbrengst. Staatsobligaties en aandelen in spoorwegmaatschappijen bijvoorbeeld. Rendementen van meer dan 3 procent waren bijgevolg zeldzaam in Leopolds portefeuille. Meer en meer ging zijn aandacht uit naar vastgoedoperaties, vooral in Laken en in Oostende. Minutiekus volgde hij de verrichtingen op. Om de prijzen van de begeerde gronden te drukken schrok hij niet terug voor manipulaties. 'De verkoopprijs zou zeer laag moeten zijn. U dient de notaris in te lichten dat er een monumentale servituut op rust. Dat zal ervoor zorgen dat niemand zal kopen', schreef hij aan een medewerker.²⁸⁹ Leopold beschikte ook over een gigantisch binnen- en buitenlands netwerk van bankiers en zakenmensen. Uit hun mond vernam hij regelmatig interessante beleggingstips die zijn vermogen konden helpen vergroten. Maar zelf zorgde hij ervoor dat hij zijn zakelijke contacten zorgvuldig van elkaar afschermd. In elk geval beschikte hij zo over wat we tegenwoordig 'voorkennis' zouden noemen. En soms lijkt hij die voorkennis te hebben gebruikt. Zo getuigt volgende brief aan Goffinet: 'Mijn beste generaal, de Belgische staat zal binnenkort een staatslening uitschrijven van 50 miljoen. Frankrijk schrijft er een van 2,5 miljard. Gelieve aan Lambert [de bankier] te vragen u in kennis te stellen van de voorwaarden van de Franse operatie. Wat de Belgische